

Лілія ЩЕРБІН

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
всесвітньої історії факультету історії, політології і
міжнародних відносин, Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника*

ORCID: 0000-0002-4456-6597

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ ТА РОСІЙСЬКІ КАДЕТИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. актуалізували питання пов'язані з російськими окупаційними режимами, воєнними злочинами. Під час Першої світової війни російська імперія планувала приєднати території Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, вирішити українське питання, ліквідувати на цих землях “мазепинство” і “сепаратизм”. Окупаційна політика російських адміністрацій під час Великої війни в Галичині й Буковині досліджена багатьма істориками, зокрема, О. Реєнтом [1], І. Ільницьким [2], І. Кучерою [3], С. Орлик [4], В. Ковбасою [5], І. Зуляком [6], С. Адамовичем [7], І. Монолатієм [8] тощо.

Мета статті – висвітлити ставлення конституційно-демократичної партії до українського питання, російської окупації Галичини і Буковини під час Першої світової війни.

Конституційно-демократична партія визначала Першу світову війну як оборонну, справедливу, народну й таку, що повинна привести до завершального процесу формування території росії. Партія використовувала різні платформи для оприлюднення своєї позиції: відозви, редакційні статті партійного офіційного друкованого органу “Речи”, декларації ЦК, виступи лідерів. Відозва “До однодумців” від 22 липня 1914 р. переконувала, що “яким би не було наше ставлення до внутрішньої політики уряду, наш перший обов'язок зберегти нашу країну єдиною і нероздільною” [9, с. 5]. На засіданні IV Думи 26 липня 1914 р. П. Мілюков оголосив декларацію ЦК і кадетської фракції, у якій відзначив необхідність зосередити всі сили на захисті й визволенні держави. До основних завдань війни кадети відносили зміцнення стратегічних позицій імперії, посилення її економічної і політичної могутності, захист інтересів малих, перш за все, слов'янських народів.

У контексті визвольної місії росії П. Мілюков окреслював у своїй статті про “Територіальні придбання росії”, опублікованій у 1915 р. у збірнику “Що чекає росія від війни”, приєднання Галичини й Угорської Русі до російської держави як об'єднання російського народу [10, с. 49]. Він також розглядав як наслідок війни звільнення й об'єднання Польщі в етнографічних кордонах, що безпосе-

редньо стосувалось української проблеми, оскільки вирішувало конфлікт між Східною і Західною Галичиною.

Захоплення 3 вересня 1914 р. російською імператорською армією Львова унаслідок Галицької битви, початок русифікації Галичини і Буковини, заго-стрення національних протиріч стали однією з причин скликання засідання Центрального комітету Конституційно-демократичної партії 5 жовтня 1914 р. Урядова політика спрямовувалася на знищення національних особливостей цього регіону, маючи на меті “викорінити мазепинський рух”, тобто національну свідомість, і обернути галицьких українців у “настоящих руских” [11, с. 32]. Російський уряд розглядав Галичину як джерело українського сепаратизму, що підтримувався Австро-Угорщиною і проникав в українські губернії росії, а також експортером польської мови й католицизму в західні губернії імперії.

Представники української інтелігенції, вважаючи своїм обов’язком застерегти прогресивні кола від спокійного споглядання проявів такої політики, наводили факти переслідувань національного життя українців обох берегів Дніпра у своїх публікаціях. Зокрема, “Стаття про політику уряду в українському питанні за шість місяців війни” (1914 р.) викривала такі кроки російської адміністрації як: припинення видання преси, закриття українських друкарень і книгарень, заборона діяльності Наукового товариства ім. Шевченка, просвітницьких й економічних організацій, клубів, музеїв, бібліотек, українських шкіл, заборона українських вивісок, заслання А. Шептицького й М. Грушевського, арешти інтелігенції, у результаті яких “окупована російською армією область опинилась в стані повного паралічу всіх життєвих сфер” [12, л. 2].

Упродовж вересня 1914 р. у газеті “Речь” з’явився цикл статей П. Мілюкова про становище національностей в АвстроУгорській імперії, у яких він схвально ставився до урядової риторики про визволення Росією всіх народів “клаптикової імперії” [13, с. 2–3].

На засіданні ЦК 5 жовтня 1914 р. П. Мілюков негативно оцінив насильство й русифікацію в Східній Галичині: “Приєднаний цілий край з трьома мільйонами жителів, який мав широкі політичні права, і в цьому краї відбувається неймовірне: вилучаються книги українською мовою, закриваються усі товариства – культурні й освітні, ліквідується все те, чого добились українці від поляків довгою боротьбою за свої національні права, і таким чином створюється ґрунт для нової боротьби, але вже не проти поляків, а проти русифікаторського націоналістичного курсу нашої бюрократії... може виникнути питання, для чого росіяни взяли Львів, якщо замість свободи вони несуть туди гноблення” [14, л. 24 об.].

Лідер партії пропонував узгодити всі дії із цієї проблеми з українцями, а В. Вернадський наполягав на якнайшвидшому розгляді українського питання, не відкладаючи його до попередніх переговорів з місцевими представниками. Проте кадет О. Изгоев попереджав про те, що українське питання може бути пов’язане з важкими наслідками для партії: “Програма партії зобов’язує протестувати і боротися з гнобленням націй, і не можна не протестувати проти нової

націоналістичної політики в Галичині, яка знищує всю українську культуру, але партія може протестувати не з української токи зору” [15, л. 26]. Він підкреслював різницю між українськими рухами в росії та Галичині, нагадував про те, що в програмі партії немає зобов’язань запроваджувати викладання українською мовою в школі.

З початком Першої світової війни нового резонансу набула полеміка щодо позиції російського кадета. Б. Струве з українського питання. У 1914 р. П. Струве звинуватив український рух в австро-німецькій орієнтації, називав його культурним сепаратизмом, що з точки зору “єдності являє загрозу і небезпеку не стільки державну, скільки культурну” [16, с. 64]. 9 листопада 1914 р. П. Мілюков відмежувався від таких радикальних виступів Струве у своїй статті “Українське питання і П.Б. Струве”. Лідер кадетів писав: “Не будемо говорити, що в цих міркуваннях П. Б. Струве виявив таку саме прірву незнання про дійсне становище українського руху в Галіції, як він виявив прірву нерозуміння у загальній постановці національних питань. Вважати, що український рух в Галіції навмисно вигадано, аби завдати неприємності росії, значить просто не знати історії багатолітньої українськопольської боротьби” [17, с. 2].

На засіданні ЦК 7 грудня 1914 р. П. Струве зарахував М. Грушевського до прихильників австрійської орієнтації. Проте П. Мілюков класифікував арешт М. Грушевського як політичну помилку, підкреслював відмінності в поглядах М. Грушевського й Д. Донцова. Перелічені П. Мілюковим репресивні заходи російської адміністрації в Галичині П. Струве називав необхідністю воєнного часу. А. Шингарьов вважав, що звинувачення в “мазепинстві” не може бути виправданням дій російської влади.

Під час війни діячі українського руху продовжували практику зустрічей з представниками російських політичних партій, зокрема з кадетами, яка була започаткована в період передвиборних кампаній до парламенту росії. Д. Дорошенко у своїх спогадах згадував про поїздку після арешту М. Грушевського (грудень 1914 р.) до Петербурга з метою інформування думських кіл про становище в Галичині. Зібрання відбувалося із членами фракції трудовиків, але присутніми були й представники Партії народної свободи М. Некрасов і О. Коллюбакін. Українці отримали обіцянку внесення інтерпеляції про галицьку справу. “Але особливого співчуття і зрозуміння для нашого горя ми не знайшли, – зробив висновок Д. Дорошенко. – Занадто вже велика різниця була між психологією російського поступовця; трудовика чи кадета, чи соціал-демократа, для котрих розгром українського питання в Галичині був лиш дрібним епізодом або просто зручною нагодою, щоб ущипнути уряд, – і нас українців, для котрих зруйнування кожної сільської читальні в Галичині або обернення української гімназії в стайню для коней були ударами по живому тілу” [18, с. 41].

Для подолання негативного ставлення місцевих груп, зокрема київської, до ігнорування партією політичного становища й ситуації в Галичині було вирішено зустрітися з представниками різних комітетів з інформаційною метою, не роблячи ніяких постанов, щоб подолати стереотипи провінції щодо позиції

партії. На засіданні Центрального комітету 31 січня 1915 р. представники Київського комітету Д. Григорович-Барський, С. Іванов, В. Уляницький звертали увагу на необхідність розробки національного питання [19, л. 1]. Метою участі київських кадетів було обговорення питання про політику російської влади в Галичині щодо місцевого українського населення і репресій проти українців на Наддніпрянщині. Українські делегати були переконані, що визвольна війна не може супроводжуватися зменшенням прав визволених народів, необхідно потурбуватися про те, щоб “приєднане населення не було позбавлено тих культурних надбань, які воно здобуло в тяжкій боротьбі останніх десятиліть”. Українські кадети повідомили про утворення Київським комітетом комісії (20 осіб), завданнями якої є розробка органічного статуту для Галичини, захист і збереження прав галичан. Комісія складалася із чотирьох відділів, провела п’ять засідань, прийняла рішення створити проект сеймового управління. Проект підпорядкованої автономії для Східної Галичини й української Буковини узгоджувався з місцевими особливостями, з економічними інтересами й відносинами. Комісією передбачалися вивчення регіональних відносин, виборчого закону, у зв’язку з податковою системою, перегляд стенографічних звітів засідань місцевого сейму.

Ця ініціатива українських кадетів спричинила гостру дискусію на засіданні. А. Шингарьов, у цілому позитивно ставлячись до ініціативи киян, запропонував акцентувати увагу на захисті місцевих культурних особливостей, оскільки вони можуть стати підґрунтям для наступних поступок. Ф. Родічев закликав боротися “з гідрою казенного націоналізму”, негативно ставився до актів вандалізму в Галичині, надавав галицькому питанню загальноросійського значення, а українську проблему вважав важливішою за польську. На його думку, було б національною ганьбою, якщо українці будуть змушені апелювати до Європи.

Лідер кадетів П. Мілюков зайняв обережну позицію, назвавши питання, які піднімалися київською делегацією, надто широкими й складними. Не маючи причин для заперечення проекту Київського комітету, але не прагнучи дати офіційне партійне благословення, він дав дипломатичну відповідь: “Нехай працюють, пишуть, складають, присилають, але заздалегідь обіцяти, що представлене отримає санкцію партії і буде внесене у вигляді законопроекту в Державну Думу – неможливо” [20, л. 130 об.]. Для Галичини він вважав придатною тільки формулу культурного самовизначення, відкидаючи збереження політичних прав, тим більше київський проект “підпорядкованої автономії”. Від імені партії, виходячи з програмних принципів, він обіцяв боротьбу з націоналістичною політикою.

У своїх публікаціях під час війни П. Струве й надалі відстоював своє особливе ставлення до українського питання, надаючи українській мові статусу “малоросійського наріччя російської мови”, діалекту, прирівнюючи українців до “провансальців”. Правий кадет закликав російське суспільство до протидії українському культурно-політичному рухові, який може загрожувати внесенням

роздвоєння в розвиток єдиної російської культури. Він звинуватив український рух в австро-німецькій орієнтації, називав його культурним сепаратизмом, що з точки зору “єдності являє загрозу і небезпеку не стільки державну, скільки культурну” [21, с. 64]. Визнаючи факт особливого існування малоросійського народу в Галичині, П. Струве пропонував здійснювати об’єднання цієї території з росією не поліцейськими заходами, а шляхом поєднання продуманих культурних заходів органічного характеру з органічними реформами в області соціально-економічних відносин. Він розглядав Галичину як колосальний простір для моральних завоювань”, які закладуть фундамент для справжнього приєднання відірваної російської землі з Великою росією .

Такі публічні заяви П. Струве викликали знову хвилю емоцій і дебатів серед громадськості як російської, так і української. Публіцист, кадет із Чернігова М. Могилянський, характеризуючи виступи П. Струве, писав: “Практично небезпечні ідеї Струве з національного питання, які в основному збігаються з націоналістичними гаслами, теоретично необґрунтовані і базуються на теоретично неправильному розумінні сутності національності” [22, с. 81]. С. Петлюра в словах кадета-українофоба побачив певну аналогію, почув у цій “новизні старовину”: “...те, що тепер говорить П. Струве у своїх частих, прикрашених вечним орнаментом статтях, ще 1863 р. виклав коротше, в одному реченні, міністр внутрішніх справ Валуєв: “Малоросійської мови не було, нема і бути не може”. Від Валуєва і Каткова через Юзефовича до Струве – це все етапи, коли “не було, нема і бути не може” повторюється на всі лади, з варіаціями в різних редакціях” [23, с. 16]. Головну причину розбіжностей з опонентами Струве вбачав у небажанні лібералів сприймати російський націоналізм.

Наприкінці 1914 р. Струве разом із С. Котляревським, як представник Всеросійського земського союзу, поїхав у Галичину, де перебував три тижні (22 грудня 1914 р. – 11 січня 1915 р.), спілкувався з москвофілами. Враження від “галицького турне” вилилося в низку статей. На території краю П. Струве відчув “неминучість приєднання Галичини до росії, необхідність визнавати нові умови “російського буття” [24, с. 2]. Він позитивно оцінив москвофільство як “своєрідний народний рух, який у несприятливих умовах проводить ідею єдності галицьких росіян з усім російським народом”, як “великий культурний факт, культурно-національну течію” [25, с. 3], тобто заперечував політичний характер діяльності москвофілів. Діячі цього напрямку, на думку П. Струве, стали творцями дива, бо вони за прикордонними стовпами, в умовах поліцейського нагляду, при байдужості російської прогресивної думки культивували ідею національної культурної єдності російського народу. Він передбачав неминучу й необхідну глибоку русифікацію Галичини. П. Струве був переконаний, що в Галичині потрібна тверда політика влади, “спрямована на органічне зближення краю з росією”, пропонував запровадити навчання російською мовою із збереженням місцевої мови в початковій школі: “Треба, щоб вся Галичина могла читати Гоголя у російському оригіналі” [26, с. 2].

31 січня 1915 р. на засіданні Центрального комітету П. Струве звітував про свою поїздку в Галичину, що викликало негативну реакцію однопартійців. Р. Пайпс вважав, що ізоляція, у яку потрапив П. Струве у зв'язку з українською проблемою на засіданні 31 січня 1915 р., виявилася повною: ніхто з відомих кадетів, у тому числі його друзі й однодумці з консервативного крила не висловилися на його підтримку [27, с. 280].

Проте відособлена позиція до українського питання П. Струве не була єдиним протиріччям діяльності партії щодо відстоювання українських вимог. Суперечності стосовно вирішення українського питання проявилися в тому, що фракція кадетів 27 січня 1915 р. проігнорувала виступ міністра закордонних справ С. Сазонова, який назвав український рух “німецькою інтригою” [28, стб. 13]. Думська промова лідера кадетів цього дня містила дифірамби на честь “могутньої внутрішньої сили народного організму”, єдності нації, а випробування національностей розглядалися ним як консолідуючі фактори, які “не послабили їхнього зв'язку з рідною країною, а велике спільне наше завдання зміцнило і загартувало їх усвідомлення приналежності до єдиного цілого” [29]. У фракційному звіті про діяльність кадетів під час війни було зазначено, що ігнорування заяви Сазонова викликало невдоволення серед українців. Однак думка фракції про політику уряду в Галичині висловлювалася неодноразово й у цьому випадку загальний зміст і тон промови не дозволяли торкнутися цієї обставини. Знову кадети жертвували українськими інтересами заради загального блага. М. Могилянський у своєму листі до П. Мілюкова від 3 лютого 1915 р. засудив замовчування ним такого ляпсусу у промові С. Сазонова, піддаючи сумніву заяву П. Мілюкова про те, що вирішення національних питань, які спричинила війна, дійсно виконується правильно. Він заперечував зв'язок українського руху з німецькими грошима і його штучність, висловлював подив щодо позиції Мілюкова, яка виразилася в констатуванні правильності шляху вирішення національних питань. Таке ж негативне ставлення до цього факту висловили київські кадети на засіданні Центрального комітету 22–23 лютого 1915 р.

Риторичу міністра зовнішніх справ про експортний характер українського руху продовжив відомий кадет В. Маклаков. В інтерв'ю польському журналу “Світ” у березні 1915 р. він заявив, що угода між поляками й українцями в Галичині здійснилась “із вигодуваною на німецькі гроші українською інтелігенцією, а не з російським народом, який тільки тепер висловлює свою радість” [30, с. 65–66]. Обурюючись, С. Єфремов написав звернення до П. Мілюкова й відкритий лист від 19 березня 1915 р. до В. Маклакова, вимагаючи від останнього підтвердити фактами у пресі залежність українського руху, представленого національною інтелігенцією краю, від відомих німецьких грошей. С. Єфремов був здивований такою позицією В. Маклакова, оскільки його попередня діяльність (захист у справі Бейліса) давала привід думати, що він не здатен брати участь у національному цькуванні. Безглуздими й бездоказовими назвав звинувачення українців В. Маклакова С. Петлюра, охрестивши цього правого кадета “творцем

сучасного фольклору, який складає “сказання” про “вигодувану на німецькі гроші українську інтелігенцію” [31, с. 114].

30 березня 1915 р. кадет князь П. Долгоруков був учасником закритого засідання Товариства імені Михайла Качковського, записався навіть його членом і зробив внесок на 5 років наперед [32, арк. 3–3 зв.].

Висвітлюючи національні проблеми на черговому засіданні ЦК, П. Мілюков 23 лютого 1915 р. відкинув можливість збереження статус-кво Галичини, хоча й указав на трагічність наслідків націоналістичної русифікаторської політики адміністрації в цьому краї. Такі переслідування українства були сприятливими для поширення проавстрійських настроїв. Результатом обговорення національних проблем партією стало рішення про створення 18–19 квітня 1915 р. на засіданні ЦК спеціальних комісій для розгляду єврейського й українського питань. Реалізацією цієї постанови займалося Петроградське відділення ЦК. Організацію комісії з українського питання було доручено О. Корнілову й В. Вернадському. Деталі та зміст діяльності цієї комісії невідомі.

На партійній конференції 6–8 червня 1915 р., обговорюючи важливі проблеми воєнного часу, кадети не могли обминути національної. Розробкою українського питання займався Київський комітет. М. Василенко у своєму виступі змалював увесь трагізм становища народів, які розділені двома імперіями, змушені воювати один проти одного. Він наголосив на репресіях російської адміністрації в Галичині, що спричинили вороже ставлення галичан. М. Василенко запропонував прийняти на конференції низку резолюцій: “1) конституційно-демократична партія, визнаючи за українцями право на культурнонаціональне самовизначення і в силу угоди з ними, укладеної перед виборами до IV Думи, буде підтримувати права місцевої мови на використання як в школах, на університетських кафедрах, так і в місцевому суді й адміністрації; 2) у разі приєднання до росії Галичини необхідно зберегти за галичанами всі їх громадські і політичні права, як і повну рівність всіх національностей; 3) необхідне негайне припинення переслідування української преси, різних українських представницьких і культурних установ, переслідування мови і взагалі всіх тих заходів, які не викликані вимогами воєнного часу і мають на меті знищити українську культуру; 4) необхідне припинення насильства над свободою совісті уніатського населення в окупованих областях, оскільки таке насильство суперечить основним законам Російської імперії” [33, с. 100].

Однак П. Мілюков визнав постановку українського питання в такому обсязі неможливою. На його думку, проблему можна вирішувати тільки в контексті переслідувань культури в українських губерніях російської імперії, а вимоги збереження прав місцевого населення Галичини є передчасними.

Проект київських кадетів виявився радикальним також для інших місцевих комітетів. Більшість делегатів конференції вважала військовий час невдалим для розгляду українського питання, оскільки під час війни існує тільки одна нація – російська. А. Тиркова-Вільямс актуалізацію питання про події в Галичині називала “каменем у спину армії” [34, с. 104].

Неодноразово на цій конференції кадети з України висловлювали своє невдоволення з приводу виступів П. Струве й В. Маклакова щодо українського питання, які зменшують довіру до партії. 8 червня 1915 р. П. Струве написав лист П. Долгорукому, у якому повідомив про вихід із Центрального комітету через розбіжності між більшістю комітету й партії та ним, що, по суті, стало фактичним розривом з кадетами.

На конференції 6–8 червня 1915 р. була прийнята резолюція з українського питання, у якій зазначалося, що на території Галичини зроблено спробу “систематичної денаціоналізації населення”, відкрилася “можливість втручання влади в особисте і суспільне життя населення”, якою скористалися російські чиновники, що були представлені “покидьками російської бюрократії” [35, с. 195]. Їхня поведінка спричинила зневагу населення до російського управління, русифікація націоналістів – ненависть та озлобленість. Урядова політика засуджувалась як така, що суперечить основам свободи й національного самовизначення. Наводилися факти переслідувань і репресій щодо українців у Галичині й Наддніпрянщині. Застосування щодо Галичини та всього українського населення примусової русифікації й боротьбу з прагненням цього населення до національнокультурного самовизначення визнано “несправедливими, недопустимими і шкідливими для державних інтересів країни” [36, с. 196].

Наслідком поразок російської армії влітку 1915 р. стало критичніше ставлення кадетів до внутрішньої політики уряду. У думському виступі П. Мілюкова 19 липня 1915 р. відбувся перехід від “патріотичного піднесення” до “патріотичної тривоги” [37, с. 23]. Джерелом помилок, на його думку, було “ненормальне відношення між суспільними силами і владою, недовіра до народу з боку влади, втягнення армії в громадянські чвари. Політику влади щодо окремих народів він вважав порушенням внутрішнього спокою, оскільки “гра на темних націоналістичних інстинктах має звичним засобом цієї боротьби – антисемітизмом, боротьбою проти “іногородців” і “іновірців” отримала небуваллий простір під прикриттям потреб військового часу” [38, с. 7]. Серед народів, які зазнали переслідувань під час війни, П. Мілюков згадав і українців Галичини, для управління якою були послані “покидьки російського провінційного чиновництва”. Результатом їх діяльності стало те, що вони “відштовхнули від нас споріднене нам українське населення, вони спробували затьмарити осяйний образ великої визвольної війни, вони посягнули на ідеал майбутньої самостійності малих народів, який надихав нас і наших союзників”, – підкреслював П. Мілюков [39, с. 7].

Така пафосна промова, не проілюстрована реальними фактами урядової політики в Галичині, викликала здивування й обурення в С. Петлюри. У листі до лідера кадетів від 22 липня 1915 р. він стверджував, що таким переслідуванням, які переживають українці, не піддався жоден народ росії”. С. Петлюра зазначав, що українці сподівалися, що прийнята на конференції резолюція з українського питання буде втілена в життя, що “...Ви знайдете можливість і для себе

обов'язок приділити увагу становищу українського слова... і висунути свій голос на захист зневажених прав, вимагаючи відновлення для цього слова хоча б в умовах існування, в яких воно знаходилося до війни” [40, л. 1]. Пасивна позиція Мілюкова справила негативне, гнітюче враження, замовчування лідером кадетів фактів утиску національних прав українців, заборони їхньої рідної мови стало своєрідною санкцією існуючому стану. С. Петлюра усвідомлював, що навряд чи Мілюков вважатиме за потрібне пояснити йому мотиви своєї поведінки. “Напевно, ситі в національному відношенні росіяни, хоч вони б теоретично і відстоювали права пригноблених народів, в тяжку для цих народів хвилину не хочуть їм допомогти й не хочуть полегшити становище голодного, обікраного і пригніченого національного народу”, – песимістично підсумував Симон Петлюра [41, л. 1 об.].

22 серпня 1915 р. був створений Прогресивний блок – міжпартійна організація, головною метою якої стала організація опозиційних сил для тиску на самодержавну владу з метою досягнення перемоги. Конституційно-демократична партія відіграла значну роль у створенні блоку, що став апогеєм кадетського впливу. Програма Прогресивного блоку щодо української проблеми передбачала “відновлення малоросійської преси; негайний перегляд справ арештованих і засланих жителів Галичини, і звільнення тих, кого переслідували невинно” [42, с. 33]. Ці пункти залишались у площині декларацій, не отримавши якогось практичного втілення.

М. Грушевський у листі від 26 серпня 1915 р. із Симбірська докоряв П. Мілюкову тим, що “не вдалось внести в програму найближчих законодавчих проєктів будьяких позитивних заходів для вирішення українського питання” [43, л. 8]. До нагальних потреб українського народу М. Грушевський відносив запровадження навчання українською мовою в школі. Лідер українського руху розглядав вирішення національного питання виключно в контексті державних інтересів росії. Він вважав цей момент сприятливим для поступок, а розв’язання національних і класових протиріч – важливішим за перемогу на полі битви.

М. Грушевський указував на те, що думські виступи слугували доказами, що українців пам’ятають і про них не забули, але цього було мало для того трагічного становища, у якому опинилось українське життя під час війни. Хоч і П. Мілюков весною 1916 р. у Думі згадав про стан засланих невинних людей, та подальшого обговорення це питання не отримало. Не відбулось і постановки в парламенті проблеми української преси, незважаючи на те, що вона входить у рамки Прогресивного блоку.

Лідер українського руху наголошував на тому, що поки кадати не були зв’язані блоком, українці були обнадієні сприянням партії в питаннях культурного самовизначення, “дійсно відчували її підтримку і мали право розраховувати на неї завжди і при будьяких умовах” [44, с. 10]. М. Грушевський сподівався, що в інтересах збереження блоку національне питання не буде вилучене з думської платформи блоку й прогресивних сил. Представники ГУПу в заяві від 3 листо-

пада 1916 р. у думську фракцію кадетської партії обґрунтовували думку про погіршення розгляду українського питання під час війни, оскільки “українство знову поставлено поза законом, і знову до нього повертаються найгірші часи національного гніту, переслідувань, знущань” [45, л. 1]. Вони констатували інертність російського прогресивного суспільства, яке не відреагувало на провокаційну поведінку влади: “Заняті виключно війною, російські партійні організації та їхні парламентські представники допускають ганебні вчинки уряду і не знаходять ні часу, ні бажання принаймні протестувати проти обурливих заходів, викликаючи справедливі нарікання з боку пригнічених народів” [46, л. 1–1 об.]. Тупівці нагадували, що парламентські представники зобов’язалися добиватися введення навчання українською мовою, запровадження таких обов’язкових предметів навчання: української мови, літератури, історії, українознавства в середніх і вищих закладах, використання рідної мови в суді, адміністрації, церкві. Цей мінімум тупівці поповнили вимогами про відновлення української преси й товариств. Виконання цього мінімуму вимог українські діячі домагалися, не чекаючи закінчення війни, сподівалися, що опозиційні парламентські фракції дотримуються обіцянки щодо українського населення імперії.

Таким чином, Конституційно-демократична партія під час війни зайняла щодо України досить виважену й обережну позицію, яка не виходила за межі національно-культурної автономії, негативно оцінивши переслідування українців та української культури російськими окупаційними органами влади. Водночас воєнний період показав залежність ставлення кадетів до українського питання від внутрішньополітичної ситуації (відмова від опозиції уряду, блокування з правими партіями) та успіхів і поразок російської армії. Офіційні заяви декларативного характеру приховували дискусії на засіданнях Центрального комітету і партійних конференціях, які виявляли розбіжності серед кадетів, між кадетами та місцевими комітетами, між кадетами та представниками українського руху (які сприймали російських лібералів як “хороших руських”), ставали причиною виходу з партії.

1. Реєнт О. П. *Перша світова війна та її наслідки для України. Проблеми всесвітньої історії*. 2016. № 1. С. 64–78.
2. Ільницький І.В. *Проблеми історії першої російської окупації Галичини (1914–1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. 19. С. 320–344.
3. Кучера І., Гайналь Т., Даниляк Р. *Особливості російського адміністративного управління у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини (серпень 1914–червень 1915 рр.). Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №3. С. 56–62.
4. Орлик С. *Мародерство, грабежі, розбій російських окупаційних військ на Східній Галичині й Північній Буковині в роки Першої світової війни. Український історичний журнал*. 2022. Число 2. С. 4–16.
5. Ковбаса В. М. *Культурне і освітнє становиче Галичини та Буковини в умовах російської окупації (1914–1917 рр.). Дисертація на здобуття наукового*

- ступеня доктора філософії в галузі історії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2023. 307 с.
6. Зуляк І., Сегеда С. Окупаційна політика російської влади в генерал-губернаторстві Галичина в 1914 р. (на прикладі Тернопільської губернії). Український історичний журнал. 2022. № 1. С. 48–62.
  7. Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. 79 с.
  8. Монолатій І.С. Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 224 с.
  9. Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. “Военные” сессии. 26 июля 1914 года по 3 сентября 1915 года. Пг., 1916. 214 с.
  10. Чего ждет Россия от войны : сб. статей. Б. м., б. г. 228 с.
  11. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917–1923: у 2 т. Київ: Темпора, 2002. Т. 1. 320 с.
  12. Стаття о политике правительства в украинском вопросе за шесть месяцев войны, 1914 г. ГАРФ. Ф. 579: Милюков П. Н. Оп. 1. Д. 1875. 18 л.
  13. Милюков П. “Украинский Пьемонт”. Речь. 1914. 19 сентября. С. 2.
  14. Протоколы заседаний ЦК партии и письма в ЦК думской фракции кадетской партии и членов партии, 25–26 августа 1914 г. – 4–5 октября 1915 г. ГАРФ. Ф. 523: Конституционно-демократическая партия (кадеты). Оп. 1. Д. 32. 225 л.
  15. Протоколы заседаний ЦК партии и письма в ЦК думской фракции кадетской партии и членов партии, 25–26 августа 1914 г. – 4–5 октября 1915 г. ГАРФ. Ф. 523: Конституционно-демократическая партия (кадеты). Оп. 1. Д. 32. 225 л.
  16. К спору об украинском вопросе. Украинская жизнь. 1914. № 11–12. С. 60–77.
  17. Милюков П. Украинский вопрос и П. Б. Струве. Речь. 1914. 9 ноября. С. 2.
  18. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 544 с.
  19. Протокол заседания Центрального комитета конституционно-демократической партии, 31 января 1915 г. ОР РГБ. Ф. 225: Пешехонов А. В. Картон 8. Д. 8. 4 л.
  20. Протоколы заседаний ЦК партии и письма в ЦК думской фракции кадетской партии и членов партии, 25–26 августа 1914 г. – 4–5 октября 1915 г. ГАРФ. Ф. 523: Конституционно-демократическая партия (кадеты). Оп. 1. Д. 32. 225 л.
  21. К спору об украинском вопросе. Украинская жизнь. 1914. № 11–12. С. 60–77.
  22. Могиланский М. К характеристике антиукраинских выступлений г. Струве. Украинская жизнь. 1914. № 11–12. С. 78–81.
  23. Петлюра С. Отрицательные черты полемики по украинскому вопросу. Украинская жизнь. ?1914. № 11–12. С. 5–18.

24. Струве П. Письма из Галиции. Биржевые ведомости. 1915. 1 января. С. 2.
25. Струве П. Письма из Галиции. Биржевые ведомости. 1915. 12 января. С. 3.
26. Струве П. Из галицийских впечатлений. Биржевые ведомости. 1915. 27 января. С. 2.
27. Пайнс Р. Струве: правый либерал, 1905–1944. Москва, 2001. Т. 2. 680 с.
28. Государственная Дума. Стенографический отчет. IV Созыв. Сессия III и IV. С.Пб., 1915. 1200 стб.
29. Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. “Военные” сессии. 26 июля 1914 года по 3 сентября 1915 года. Пг., 1916. 214 с.
30. Ефремов С. Открытое письмо к В. А. Маклакову. Украинская жизнь. 1915. № 5–6. С. 65–66.
31. Петлюра С. О польской прессе и “сказание” В. А. Маклакова об украинской интеллигенции. Украинская жизнь. 1915. № 3–4. С. 111–114.
32. Переписка с начальником жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции и начальником Самборского уезда о ведении негласного наблюдения за деятельностью состоящего в 86 конно-ополченской сотне кн. Долгорукова П. Д., 14 апреля 1915 г. – 24 апреля 1915 г. ЦДАК України. Ф. 365: Жандармские учреждения Временного военного генерал-губернаторства Галиции. Помощник начальника Временного жандармского управления в гор. Самборе и уездах. Оп. 1. Спр. 175. 5 арк.
33. Съезды и конференции конституционно-демократической партии : в 3 т. Москва, 2000. Т. 3. Кн. 1 : 1915–1917 гг. 831 с.
34. Там само.
35. Там само.
36. Там само.
37. Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. “Военные” сессии. 26 июля 1914 года по 3 сентября 1915 года. Пг., 1916. 214 с.
38. Там само.
39. Там само.
40. Письмо Петлюры С. В. Милюкову по украинскому вопросу, 22 июля 1915 г. ГАРФ. Ф. 579: Милюков П. Н. Оп. 1. Д. 1891. 1 л.
41. Там само.
42. Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. “Военные” сессии. 26 июля 1914 года по 3 сентября 1915 года. Пг., 1916. 214 с.
43. Письма Грушевского Михаила Милюкову П. Н. по украинскому вопросу (о федерации), 1914–1915 гг. ГАРФ. Ф. 579: Милюков П. Н. Оп. 1. Д. 1879. 10 л.
44. Грушевский М. Как понимать? Украинская жизнь. 1916. № 4–5. С. 7–10.
45. Заявление Леонтовича В. и др. украинских деятелей в думскую фракцию кадетской партии по вопросу о введении украинского языка в школах и учреждениях Украины, 1916 г. ГАРФ. Ф. 579: Милюков П. Н. Оп. 1. Д. 925. 2 л

Щербін Лілія. Російська окупація Східної Галичини і Буковини та російські кадети під час Першої світової війни

У статті проаналізовано ставлення партії Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи) до російської окупації Галичини і Буковини під час Першої світової війни. Доведено, що російські кадети визначали Велику війну як оборонну, справедливу, завданням якої було завершити формування території російської імперії. В умовах війни конституційно-демократична партія відмовилася від опозиційного протистояння з урядом, актуалізуючи консолідацію суспільно-політичних сил для досягнення перемоги, зміцнення стратегічних позицій, посилення могутності імперії.

Ставлення конституційно-демократичної партії до українського питання не виходило за межі національно-культурних вимог, які в умовах війни неможливо було виконати. Російські кадети активно співпрацювали з представниками українського руху Наддніпрянщини, зокрема з Товариством українських поступовців, які вимагали відреагувати на факти масових репресій, свавілля, мародерства, заборон на окупованих російською імператорською армією територіях Галичини і Буковини. Кадети негативно оцінили переслідування українців та української культури російською адміністрацією під час окупації Галичини і Буковини у 1914–1915 рр. За офіційними заявами декларативного характеру приховувалися дискусії на засіданнях Центрального комітету і партійних конференціях, які виявляли розбіжності серед кадетів, засвідчували наявність кількох течій: правої (П. Струве, В. Маклаков, А. Тиркова-Вільямс, Д. Протопопов), представники якої заперечували український рух, культуру; центру (П. Мілюков, А. Шингарьов, В. Вернадський, Ф. Родічев), які підтримували ідею культурного самовизначення, однак її практичну реалізацію, а також вирішення проблеми Галичини пов'язували з далеким майбутнім; лівої (українські кадети), котрі наполягали на задоволенні вимог українців і збереженні політичних прав галичан.

Ключові слова: Перша світова війна, конституційно-демократична партія, Павло Мілюков, Михайло Грушевський, українське питання, репресії.

Lilia Shcherbin. Russian occupation of Eastern Galicia and Bukovyna and Russian cadets during the First World War

The article analyzes the attitude of the Constitutional Democratic Party (People's Freedom Party) to the Russian occupation of Galicia and Bukovina during the First World War. It has been proven that the Russian cadets defined the Great War as a defensive, just war, the task of which was to complete the formation of the territory of the Russian Empire. In the conditions of the war, the Constitutional Democratic Party abandoned the opposition confrontation with the government, actualizing the consolidation of social and political forces to achieve victory, strengthen strategic positions, and strengthen the power of the empire.

The attitude of the Constitutional Democratic Party to the Ukrainian issue did not go beyond national and cultural requirements, which could not be fulfilled in the conditions of the war. Russian cadets actively cooperated with representatives of the Ukrainian movement in the Dnieper region, in particular with the Society of Ukrainian Progressives, who demanded to respond to the facts of mass repressions, arbitrariness, looting, and prohibitions in the territories of Galicia and Bukovina occupied by the Russian imperial army. The cadets negatively assessed the persecution of Ukrainians and Ukrainian culture by the Russian administration

during the occupation of Galicia and Bukovyna in 1914–1915. Behind official statements of a declarative nature, discussions at meetings of the Central Committee and party conferences, which revealed differences among the cadets, testified to the existence of several currents: the right (P. Struve, V. Maklakov, A. Tyrkova-Williams, D. Protopopov), whose representatives denied the Ukrainian movement and culture; of the center (P. Milyukov, A. Shingaryov, V. Vernadskyi, F. Rodichev), who supported the idea of cultural self-determination, but linked its practical implementation, as well as solving the problem of Galicia, to the distant future; of the left (Ukrainian cadets), who insisted on meeting the demands of Ukrainians and preserving the political rights of Galicians.

Keywords: World War I, Constitutional Democratic Party, Pavlo Milyukov, Mykhailo Hrushevskyi, Ukrainian question, repressions.